

VII

ТАЈИНСТВО ЈЕДИНСТВА

*Поздравите се међусобно целивом светим...
(1.Кор.16.20)*

1

У савременом чину Литургије возглас: „Заволимо једни друге” јесте веома кратак, услед чега ми готово да немамо могућности да га чујемо, тј. да га чујемо не само спољним, но и унутрашњим слухом. За нас је он сада само један од возгласа, који претходи Символу Вере. Међутим, раније није било тако. Из литургијских споменика првне Цркве ми сазнајемо да је после тог возгласа стварно обављан целив мира, у коме је учествовала сва Црква, цело сабрање. „По наступању времена узајамног примања и давања мира,- каже свети Јован Златоуст,- сви ми целивамо један другог”. И „поздрављају клирици епископа, а световњаци-мушкиарци мушкиарце и жене - жене”... Тај обред се до данас очувао у литургијској пракси несторијанаца, Копта, Јермена, тј. у пракси која није била изложена касно-византијским утицајима и која стога често одражава ранију форму евхаристијског свештенодејства. Целив мира није [био део] само евхаристијског свештенодејства, будући да је чинио важан и незамењив део целог хришћанског богослужења. На пример, он се обављао после крштења. Епископ је целивао миропомазаног са речима: „Господ са тобом”. Приликом посвећења новог епископа цело сабрање (и клирици и световњаци) га поздравља „светим целивом”, након чега он по први пут возглављује евхаристијско приношење.

Из историје Литургије ми, дакле, видимо да је тај момент претрпео суштинске измене: од дејства (чак опште), он се преобратио у возглас. У вези са том изменом, променjen је делимично и садржај призыва. Савремени возглас: „Заволимо једни друге”... јесте призив ка неодређеном стању, док у својим старим формама у ствари призива на одређено дејство: „Поздравите једни друге”... Према сведочанству неких споменика то дејство је обављано чак и без икаквог возгласа: у њима иза давања мира следи указање на целивање које се у том моменту обавља. Очигледно је, дакле, да је возглас (као што се више пута догађало у историји богослужења), произашавши из дејства, потом постепено истиснуо саму радњу,

или тачније - сузио је само на олтар, где се и до данас врши међу свештеницима и ћаконима који саслужују.

На први поглед, та поступна замена општег дејства возгласом и сви ти технички детаљи нису од нарочитог интереса. Ни сам возглас, чини се, не захтева објашњење, с обзиром да сви знају да је љубав најважнија хришћанска заповест. Наиме, и подсећање на њу уочи најважнијег црквеног свештенодејства јесте уместно. Уколико је заиста тако, онда је свеједно да ли се то напомињање састоји у призиву на љубав или у символу љубави (будући да коментатори у целиву мира виде тек још један „символ“). Осим тога, може се претпоставити да је ишчезавање дејства било повезано са растом Цркве, са појавом многотрупних сабрања у огромним храмовима, где нико никога није познавао и где би тај обред, с наше тачке гледишта, представљао пуку формалност.

Но, тако је само „на први поглед“, тј. док се не удубимо у прави и заправо литургијски смисао тих речи и дејстава, а пре свега у значење самог израза „хришћанска љубав“.

Заиста, навикнувши на тај израз и стално га слушајући у проповеди о љубави и призвима па њу, нама је тешко да допремо до вечне новине тих речи. На ту новину нам указује сам Христос: *Заповест нову дајем вам: да љубите једни друге* (Јн.13.34). Међутим, свет је и пре Христа знао за цену и узвишеност љубави. И не налазимо ли ми у Старом Завету две заповести - о љубави према Богу (Пон.6,5) и о љубави према ближњем (Лев.19,18). Христос је управо и рекао да на њима виси сав закон и пророци (Мт.22,40). У чemu је онда новина те заповести? У чemu је њена новина не само у односу на време када је Спаситељ изговорио те речи, него и за сва времена, за све људе. И због чега она никада неће престати да буде новина?

Да бисмо одговорили на то питање, довољно је да се сетимо једног од основних обележја хришћанске љубави, указаног у Јеванђељу: *Љубите непријатеље своје* [Мт.5,44]. Те речи у себи садрже нечувени захтев да љубимо баш оне које не волимо. Оне не престају да нас потресају, плаше и (најважније) да нам суде све док још коначно нисмо постали глупи за Јеванђеље. Управо стога што је заповест нечувено нова, ми је углавном изврћемо нашим лукавим, људским тумачењем. Ето, већ вековима и наизглед са чистом савешћу не само поједини Хришћани, него и целе Цркве тврде да хришћанска љубав у ствари треба да буде усмерена на своје, на оно што природно и очигледно треба волети: на ближње и родбину, на свој народ, на своју отаџбину, на све оне и на све оно што се обично воли и без Христа и Јеванђеља. Ми већ не примећујемо да је религиозно обожени и религијом оправдани национализам у Православљу још одавно постао права јерес, која сака-

ти црквену свест и која је безнадежно разделила православни исток и која сва наша наклапања о васељенској истини Православља претвара у лицемерну лаж. Ми смо заборавили да су о тој (само природној) љубави у Јеванђељу речене другачије, не мање чудне и страшне речи: *Који љуби оца или матер... сина или кћер већма него мене, није мене достојан* (Мт.10,37). И: *Ако неко дође мени и не мрзи оца свога, и матер, и жену, и децу, и браћу, и сестре... не може бити мој ученик* (Лк.14,26). Уколико прићи Христу значи испуњавати Његове заповести, утолико хришћанска љубав није јачање, „прослављање” и религиозна санкција природне љубави. Напротив, она се од ње коренито разликује, па чак јој се и супротставља. Она је заиста нова љубав, за коју наша пала природа и наш пали свет нису способни: она је стога у њему немогућа.

Како, онда испунити ту заповест? Како заволети оне које не волиш? Није ли тајна сваке љубави у [чињеници] да никада не може бити плод само воље, самоваспитања, упражњавања, па ни аскезе? Упражњавањем воље и самоваспитавањем може се достићи „благонаклоност”, трпељивост и уравнотеженост у односу према људима, али не и љубав о којој говори преподобни Исаак Сирин, тј. која чак и „демоне милује”. Шта, дакле, може да значи та немогућа заповест љубави?

Одговор може бити само један: „Да, та заповест би била заиста немогућа, па и чудовишна када би се Хришћанство састојало само из заповести о љубави. Међутим, Хришћанство није само заповест, већ и откривење и дар љубави. Љубав нам је наређена само стога што нам је (пре заповести) већ била откријена и дарована.

Само Бог јесте Љубав. Само Бог љуби љубављу о којој се говори у Јеванђељу. И само у Богооваплоћењу, у сједињењу Бога и човека, тј. у Исусу Христу, Сину Божијем и Сину Човечијем, Љубав самог Бога (или, боље рећи, сам Бог-Љубав) се јавља и дарује људима. Потресна новина хришћанске љубави састоји се у [чињеници] да је у Новом Завету човек призван да воли Божанственом љубављу, која је постала Богочовечанска, Христова. Новина Хришћанства није у заповести, већ у могућности да се она испуни. У сједињењу са Христом ми задобијамо Његову љубав и можемо да волимо њоме и да узрастамо у њој. *Љубав се Божија излила у срца наша Духом Светим који је дат нама* (Рим.5,5). Христос нам је заповедио да пребивамо у Њему и у љубави Његовој: *Останите у мени и ја ћу у вама. Као што лоза не може родије родити сама од себе ако не остане на чокоту, тако ни ви, ако у мени не останете... Ко остаје у мени и ја у њему, тај доноси многи плод, јер без мене не можете чинити ништа... Останите у љубави мојој* (Јн.15,4-9).

Пребивати у Христу значи бити и живети у Цркви, која и јесте Живот Христов (који је саопштен и дарован људима) и која стога живи љубављу Христовом и пребива у љубави Његовој. Христова љубав јесте начело, садржај и циљ живота Цркве. Јубав је по својој суштини јединствено обележје Цркве (с обзиром да обухвата сва остала): *По томе ће сви познати да сте моји ученици ако будете имали љубав међу собом* (Јн.13.35). Јубав је суштина светости Цркве будући да се излила у срца наша Духом Светим. Она је суштина и јединства Цркве, која изграђује саму себе у љубави (Еф.4.16). Најзад, она је суштина и њеног апостолства и саборности, с обзиром да је Црква увек и свуда исти и јединствени апостолски савез који је „свездом љубави повезан”. Стога, *ако језике човечије и анђелске говорим... ако имам дар пророштва и знам све тајне и све знање, и ако имам сву веру да и горе премештам, а љубави немам, ништа сам. И ако раздам све имање своје, и ако предам тело своје да се сажесже, а љубави немам, ништа ми не користи* (1.Кор.13.1-3). Јер, само љубав свим „обележјима” Цркве (тј. јединству, светости, апостолству и саборности) даје сав њихов значај и дејственост.

Црква је савез љубави, или, по речима Хомјакова, „љубав као организам”. Међутим, речено не значи само да су њени чланови сједињени љубављу, него и да, пре свега, кроз међусобну љубав свих, кроз љубав као сам живот она свету јавља Христа и Његову љубав, сведочи о Њему и воли и спасава свет љубављу Христовом. Назначење Цркве јесте да у палом свету јавља свет препорођен Христом као његово спасење. Суштина палог света је у [чињеници] да се у њему зацарила раздељеност, раздвојеност свих од свих коју не може да надвлада „природна” љубав појединача. Она побеђује и достиже врхунац у последњем „раздвајању” - у смрти... Суштина, пак, Цркве јесте јављање и присуство љубави као живота и живота као љубави у свету. Остварујући се у љубави, она о њој сведочи у свету, њу уноси у свет и њоме „лечи творевину”, која се потчинила закону раздељења и смрти. У Цркви свако тајинствено добија снагу да воли у љубави Исуса Христа (Фил.1.8) и да буде сведок и носилац те љубави у свету.

Сабирање у Цркву стога пре свега јесте тајништво љубави. У Цркву ми идемо због љубави, због те нове љубави самог Христа, која нам се дарује у нашем јединству. У Цркву ми идемо да би се та Божанствена љубав увек изнова изливала у срца наша, да бисмо се увек изнова облачили у љубав (Кол.3.14), да бисмо, састављајући Тело Христово, могли да пребивамо у љубави Христовој и да је јављамо у свету. Стога је наше савремено, крајње индивидуализовано благочашће (којим се егоистички издвајамо из сабрања, којим чак и док стојимо у цркви једне [људс] доживљавамо као

„блiske”, а друге као „далеке”, као безличну масу која „нема односа” са нашом молитвом и која нам смета да се „духовно усред- средимо”) толико јадно, толико противуречно исконском опиту Цркве. Како често понеки наизглед „духовно” и „молитвено” настројени људи отворено истичу своју нетрпљивост према многољудним сабрањима која ометају њихову молитву, услед чега траже пусте и тамне храмове, усамљене углове, одвојене од „гомиле”... И заиста, такво индивидуално „самоудубљивање” није могуће у сабрању Цркве. Уосталом, оно и није циљ сабрања, нити нашег учешћа у њему. За такву индивидуалну молитву у Јеванђељу је речено: *А ти када се молиш, уђи у клем своју, и затворивши врата своја, помоли се...* (Мт.6,6). Сабирање у Цркву има другачији циљ, који се састоји већ у самој речи „сабрање”. Кроз сабрање се остварује Црква и врши наше приопштавање Христу и Његовој љубави. Учествујући у сабрању, *многи смо једно тело* [Рим.12,5]...

Тада нам се и целив мира раскрива у цуноти свог значења. Раније смо рекли да је он од првих дана постојања Цркве представљао неодвојиви део црквеног сабрања. За древне Хришћане, наиме, он није био једноставно симбол љубави и не тек подсећање на њу, већ свештенодејство љубави, тј. видљиви знак и обред у коме и кроз који се невидљиво премда дејствено вршило изливање Божанствене љубави у срца верних, облачење сваког и свих заједно у Љубав Христову. У нашем савременом крајње индивидуализованом и егоцентричном приступу Цркви тај обред је неизбежно био прихваћен као празна „форма”. Ја, ето, не знам человека који стоји до мене у цркви и не могу ни да га волим, ни да га не волим, будући да ми је „туђ”, и стога - нико. А ми се врло плашимо празне форме и крајње смо „искрени” у свом индивидуализму и егоцентризму те заборављамо најглавније. Ми заборављамо да се у призиву „да поздравимо један другог целивом светим” не ради о нашој личној, природној, људској љубави (којом заиста не можемо волети „странца”, док год он за нас не постане „нешто” или „неко”), него о љубави Христовој, која [остварује] вечно чудо којим управо туђина (који се у дубини [доживљава] као непријатељ) претвара у брата, без обзира да ли има однос са мном и са мојим животом. Само назначење Цркве јесте превладавање страшног отуђења које је у свет увео ђаво и које је га је сатрло. У Цркву ми и долазимо ради те љубави, која нам се свакда предаје у сабрању браће.

Ето због чега су у старини сабрани верни позивани на дејство, а не на усмени одговор. Ми, уосталом, знамо да сами по себи не можемо да достигнемо ту љубав, као што не можемо да добијемо ни мир Христов који превазилази сваки ум, ни опроштај грехова, ни вечни живот, ни сједињење са Богом. Све речено нам се

светотајинствено даје, дарује у Цркви и сва Црква јесте једно велико тајинство, Христово свештенодејство. У нашим гестовима, дејствима и обредима дејствује Христос: све видљиво је постало „виђење невидљивог“ и сваки симбол се испунио у тајинству. Према томе, у „светом целиву“ ми не изражавамо своју љубав, већ нас обухвата нова љубав Христова. Радост тог општења се састоји у [чињеници] да ту Христову љубав добијам од „туђина“ који стоји до мене, као и он од мене. У њој се обожица један другом „раскрива-мо“ као причесници љубави Христове и стога као браћа у Христу.

Ми, пак, можемо само да усхватимо ту љубав и да се припремимо за њено прихватање. У старини су они који су се посвађали били дужни да се измире и опрoste пре учешћа у сабрању Цркве. Човек са своје стране треба да учини све како би Бог могао да се настани у његовој души. Припремити се значи запитати се да ли идемо на Литургију због те љубави Христове, да ли идемо као гладни и жедни не само помоћи и утеше, већ и огња који сажиже све наше слабости, сву нашу ограниченост и озарује нас новом љубављу Христовом. Или се, можда, плашимо да ће та љубав ослабити нашу мржњу према непријатељима и све наше „принципијелно“ осуђивање, разилажења и поделе? Не тражимо ли ми веома често од Цркве мир само са онима са којима смо већ у миру, не тражимо ли љубав према ономе кога већ волимо, не тражимо ли самопотврђивање и самооправдање? Уколико је тако, ми нећemo добити дар који омогућује да се заиста обновимо и да вечно обнављамо наш живот, те не излазимо из оквира сопственог „отуђења“ и остајемо без дејственог учешћа у Цркви...

Подсетимо се да су предавање мира и целив љубави у старини представљали почетна дејства Литургије верних, тј. самог евхаристијског свештенодејства. Јер, они не само што започињу Евхаристију, већ је у извесном смислу и омогућавају, с обзиром да она представља тајинство Новог Завета, Царства Љубави Божије. Стога, тек пошто се „обучемо“ у ту љубав ми можемо да обављамо спомињање Христа, да будемо причесници Његовог Тела и Крви, да ишчекујемо Царство Божије и живот будућег века.

Држите се љубави, каже апостол (1.Кор.14,1). А где ћемо се ње држати ако не у тајинству у коме нас сам Христос сједињује у својој љубави?

2

Читање (а касније - певање) Симбола вере у чин Литургије је унесено односно касно - почетком VI века. До тог времена, његово нарочито место у хришћанском богослужењу беше тајинство крштења. „Враћањем Симбола“ (Redditio Symboli), тј. свечаним исповедањем вере завршавала се припрема оглашеног за крштење

ско ступање у Цркву. Симбол вере је и поникао у вези са крштењем, да би тек касније (у доба великих догматских спорова) почели да га употребљавају у својству мерила Православности, као ћрос - „градицу“ која Цркву ограђује од јереси. Евхаристија је, како знамо, представљала затворено сабрање верних, тј. оних који су поверовали, који су препорођени *водом и Духом*, који су добили помазање свише. Стога је она у свести ране Цркве претпостављала јединство у вери свих учесника сабрања као нешто самоочигледно. И укључивање Симбола вере у чин Литургије (које је доста касно постало опште прихваћено) било је изнад свега потврда истине очигледне, органске и нераскидиве везе између јединства вере (с једне стране) и Цркве и њеног самостварања у Евхаристији (са друге стране), тј. везе која чини срж опита и живота ране Цркве.

На тој вези ми треба да се задржимо. Савремени опит се од опита ране Цркве углавном разликује у [чињеници] да се данас та веза више не доживљава као очигледна, као што се више не осећа ни да је јединство вере (о коме се у наше дане много говори и спори) у њој укорењено и да из ње произиђе.

Одмах ћу рећи да формално све наводно остаје на свом месту и да та веза за православне остаје непромењиви закон, ограђен канонима и црквеном дисциплином. Сагласно тој дисциплини инославнима није допуштена Причест на православној Литургији. Наиме, по православном учењу, „општење у тајниствима“ претпоставља јединство вере, на коме се заснива и које изражава јединство Цркве. На основу исте дисциплине, православнима је забрањено учешће у тајнама које врше инославни. Тада закон се, међутим, све очигледније доживљава као формалан. У нашем официјелном, школском богословљу и у свести верујућих он је одавно одвојен од реалности из које је израстао, о којој сведочи, и изван које се у суштини не може разумети.

Та реалност јесте првобитни, темељни опит Евхаристије као тајниства јединства, тј. тајниства Цркве, коју је свети Игњатије Антиохијски одредио као „јединство вере и љубави“. „А нас све који се од једног Хлеба и и једне Чаше причешћујемо, да сједиш једне са другима у заједници једнога Духа“. Опит који је запечаћен у овим речима евхаристијске молитве светог Василија Великог и схватање и доживљавање Евхаристије [које се у њему истиче] управо је и ослабило у савременој црквеној свести. Шта може да реално, животно, „потврдно“ значи забрана општења у тајниствима са инославнима уколико и сами православни Евхаристију већ одавно не доживљавају као општење и „међусобно сједиње“, уколико је (не само за просте верујуће, него и у богословским одређењима) она постала изразито индивидуално „средство лич-

ног очишћења", коме свако прибегава или од кога се уздржава по мери својих личних и по своме схваћених „духовних потреба”, настројености, припремљености или неприпремљености? Раније се смишо такве забране састојао у ограђивању реалног опита Цркве као јединства вере (чиме је она на делу потврђивала јединство и о њему сведочила). Међутим, када је Евхаристија (као уосталом и сва тајниства) сведена на категорију једног од „средстава освећења”, нука забрана се за већи део верујућих лишила своје самоочекивидности и духовне убедљивости.

3

То слабљење, то (може се чак рећи) изрођавање првобитног евхаристијског опита, понављам, фактички је санкционисано и нашим формалистичким богословљем и крајње индивидуализованим благочашћем, које готово у потпуности влада у Цркви и стога се издаје за исконско и традиционално. У богословљу је та санкција заложена већ у самом његовом методу. Тај метод је позајмљен са запада, услед чега се нашим ученим богословима учинио као врхунац научности. Он се састоји у издвајању сваког елемента вере и црквеног предања у самостални објект (па чак и у одвојену „дисциплину”), као да степен њиховог разумевања зависи од умеша да не буде доведен у однос са другима, тј. у издвајању и изоловању. На тај начин свака од те три реалности о којима је реч (тј. вера, Црква и Евхаристија) постаје предмет засебног изучавања у одвојеним областима, без везе са друге две, што са своје стране доводи до заиста парадоксалног резултата: из богословског видокруга некако испада оно што те три реалности сједињује, што их чини троједном реалношћу, тј. јединство, које у искуству Цркве представља истински садржај новог живота који примамо вером, којим живимо у Цркви и који се у Евхаристији предаје као „заједница једнога Духа”.

Није тешко уверити се [у постојање] тог парадокса. На пример, исправно тумачећи веру као „главни услов спасења”, један од наших бОльих (а никако горих) догматичара сасвим прећуткује опит јединства који је заложен и у самом искуству Хришћанске вере, тј. онит саме вере као јединства. Због чега? Стога што је окован својим методом издвајања и рашчлањивања, тј. у датом случају редукцијом вере на „потчињено и пријемчиво начело у човеку”. Он је, наиме, неспособан да у јединству препозна истонремено и плод и садржај вере, њен живот, њено остварење у човеку... Слично је и када је у питању Црква: „издвојивши” и одредивши Цркву као „посредницу у освећењу човека”, школско богословље неизбежно учење о Цркви своди на учење о њеном богоустановљеном устројству, о њеној јерархијској структури као услову

и форми тог посредништва, остављајући изван поља свог гледања ни мање ни више до саму Цркву, Цркву као нови живот у „јединству вере и љубави”, као постојано остварење тог јединства. Најзад, тим истим безнадежно једностраним и стога неправилним методом издвојивши тајинства уопште (а посебно Евхаристију) у некакав самостални одељак („о средствима за освећење човека која постоје у Цркви”), то богословље просто игнорише Евхаристију као, пре свега, тајинство Цркве, као дар и остварење тог „јединства вере и љубави”, „заједнице једнога Духа”, у коме се раскрива суштина Цркве.

4

Изостављање јединства у богословљу се, дакле, објашњава самим његовим методом, који га је одвојио од живог опита Цркве. Разлог, пак, за његово изостављање у савременом благочашћу мора да се тражи у постепеном разводњавању вере у оно што се најтачније одређује као „религиозно осећање”. Многима ће то тврђење изгледати страно, чак бесмислено, с обзиром да су данас ти појмови постали једнозначни и истоветни. Ипак, за Хришћанство, за хришћанско искуство и схваташте вере разлика међу њима је заиста огромна. Вера је увек и првенствено сусрет са Другим, обраћање Другоме, прихватање Њега као „пута, истине и живота”, љубав према Њему и жеља за потпуним јединством с Њим: *Не живим више ја, него живи у мени Христос* (Гал.2.20). С обзиром да је увек усмерена на Другог, вера је човеков излазак изван граница сопственог „Ја”, коренита измена његовог односа првенствено са самим собом. Међутим, „религиозно осећање” (које данас у религији изнова доминира) се од вере разликује управо [чињеницом] да живи и храни се само собом, тј. задовољењем које пружа и које је, у крајњој линији, потчињено личним укусима и доживљавањима, субјективним и индивидуалним „духовним потребама”.

У мери у којој је истинска, вера не може а да не буде упутарња борба: *Верујем, Господе, помози моме неверју...* Религиозно осећање, напротив, стога и „задовољава” што је пасивно. И уколико је уопште на нешто усмерено, оно пре свега [тражи] помоћ и утешу у животним невољама. Иако је њен субјект увек личност, вера никад није индивидуалистичка, будући окренута ономе што јој се раскрива као апсолутна Истина, која по самој својој природи не може да буде индивидуална. Стога вера неизоставно захтева исповедање, изражавање, привлачење и окретање других према властитости. Религиозно осећање, напротив, јесте крајње индивидуалистичко: оно себе доживљава као неисказиво и јежи се од сваког покушаја изражавања и осмишљавања, сматрајући га непотребним и штетним „умовањем”, које прети да уништи „просту

веру". Вера, пак, неизмењиво тежи целосном просвећењу, потчињавању разума, воље и целог живота. Религиозно осећање, напротив, лако прихвати раскид између религије и живота и успешно се прилагођава идејама, убеђењима, а понекад и целокупним погледом на свет који је Хришћанству туђ, а често и отворено противречан.

И управо то „религиозно осећање“ (а не вера у првобитном хришћанском схватању речи) доминира, па чак и потпуно царује савременим православном „црквеномашћу“. Та постепено извршена замена вере обично се не примећује. Спља, на површини црквеног живота, оно се најчешће представља као стопостотни бедем истинске „црквености“ и „истинског православља“. У својој православној варијанти оно се првенствено испољава као чврста везаност за обреде, обичаје, традицију, за све спољне облике црквеног живота. Благодарећи тој спљашњој „црквености“ религиозног осећања многи не схватају да је конзервативизам који му је својствен у ствари псевдо-конзервативизам, тј. дубоко стран, можемо чак рећи - непријатељски у односу на првобитно хришћанско предање. То је конзервативизам форме који нема везе са садржајем, тј. са вером која је у њој оваплоћена, која се кроз њу раскрива и дарује. Штавише, она фактички одриче и само присуство таквог садржаја. Религиозно осећање је „конзервативно“ и привржено форми, услед чега га било каква, чак и најбеззначајнија њена измена узнемира и раздражује: оно је заправо опчињено и „храни се“ формом, „формом по себи“, њеном непромењивошћу, свештенашћу и лепотом. Оно у њој налази задовољење: његово тражење и представља саму његову суштину. Стога га још више узнемира и раздражује сваки покушај осмишљавања форме, трагања за истином коју она оваплоћује и јавља. Религиозно осећање ту потпуно исправно види смртну опасност за себе, тј. суд вере који се наднео над њим.

Заиста, апсолутна и вечна новина Хришћанства јесте само у вери, само у Истини која се посведочава вером и претвара у спасење и живот. Стога без личног односа према вери, без постојаног „препознавања“ самих себе као оваплоћења и остварења вере никакве „форме“ у Хришћанству нису дејствене. Штавише, оне саме постају идоли и идолопоклонство, будући да представљају нарушавање поклоњења Богу „у Духу и Истини“, које нам је заповедио и даровао Христос. Није тешко показати да Хришћанство није саздало никакве нове форме: оно је прихватило и наследило „старе“ форме, одвајкада присутне у људској религији и животу. Уосталом, сва његова вечна новина и јесте [у чињеници] да је старе форме испунило новим садржајем, новим смислом, уистину их претворивши и вечно их претварајући у само јављање и у сам дар

Истине, у причешће њом као новим животом. То претварање, међутим, врши се само вером. *Дух је оно што оживљава, тело не користи ништа* [Јн.6,63]. Само је вери дата сила да оживотворује тело форме, да је претвара „у заједницу једнога Духа”, будући да је од Духа и да зна Истину.

Међутим, религиозно осећање не зна, или пре свега - неће то претварање. Оно га не зна и неће стога што је оно у самој својој суштини агностично, што није обраћено Истини, што се не храни и не живи вером као познањем и овладавањем Истином, као животом живота, него самим собом, својим самонаслаживањем и самодовољношћу. О томе најбоље сведочи поразна равнодушност већине људи (који себе називају верујућим и сасвим су искрено привржени Цркви) према садржају вере, потпуно одсуство интереса за оно у шта верује вера. Лучезарно откривење Тројичног Бога, тријединства Божанственог живота, тајне Христовог Богочовештва, „несливеног, непромењивог, неразлучног, нераздельивог” сједињења Бога и човека у Њему, силазак у свет Духа Светог и у Њему „начело другог, венчог живота”, тј. све чиме је буквално живела рана Црква, чему се радовала као „победи која је победила свет” и што је стога у њој било предмет напрегнутог осмишљавања и страсних спорова - за савременог „религиозног” човека није интересантно. И то није [последица] греховне лењости, нити слабости. Садржај вере и Истина на коју је она усмерена њему нису интересантни стога што нису неопходни његовој „религиозности”, тј. религиозном осећању које је постепено заменило веру и растворило је у себи.

О каквом, дакле, јединству вере може бити речи? Шта може да означава тај појам (иначе врло важан у раној Цркви и у њеном схватању предања) и ком искуству може да одговара? Ни богословље (у својој официјелној форми, која је пројекта рационализмом и јуридизмом) ни побожност (у својој редукцији на крајње индивидуализовано религиозно осећање) се не занимају за јединство: оно је изашло из поља њиховог занимања и интересовања. Какав је, дакле, садржај тог појма, који ипак остаје један од главних стожера и главних покретача Хришћанства?

И заиста, о хришћанском јединству, о јединству Цркве данас не говоре ништа мање. Напротив, по свему судећи данас говоре много више него пре. Међутим, ја се не плашим да кажем да се јеретичка саблазан наших дана састоји [у чињеници] да се ради о другом јединству, а не о јединству које је представљало срж и главну радост, сам садржај хришћанског живота од првог дана постојања Цркве. Готово неприметно за религиозну свест десила се замена јединства, која се у наше дане све очигледније показује и као издаја.

Суштина те измене се састоји у [чињеници] да су Цркву почели да доживљавају као израз, форму и „санкцију” већ постојећег - земаљског, „природног” јединства, уместо да је прихватају, осмишљавају и доживљавају истовремено и као извор и као дар новог, увек новог јединства, које се не може извести из света, нити се свести на њега. Другим речима: Цркву, као јединство свише су заменили Црквом као јединством одоздо. У тренутку кад су у служењу том јединству одоздо, јединству тела и крви, у његовом изразу и очувању почели да полажу главно (ако не и једино) призваније и назначење Цркве, измена је постала издаја.

Ја сам убеђен да је та измена нарочито опасна управо у наше дане, с обзиром да је наша епоха, као ниједна друга, буквально обузета култом и патосом „јединства”. Стога она прети да постане издаја, јерес у пуном смислу речи, иако већина верујућих „прквених” људи не види [шта се дешиава]. Они то не виде стога што немају никаквог искуства јединства, нити знају за њега. Према томе, они га и неће, с обзиром да се може хтети само оно што је душа макар и само донекле (као у огледалу, у загонетки) осетила, познала, заволела и што више не може да заборави... Међутим, не знајући, не памтећи, желе и траже „јединство одоздо”, на њега препосећи неутоливу људску жећ за јединством. Они не схватају да се свако јединство одоздо (за разлику од јединства свише, које нам је даровао Христос) само изнутра обесмишљава и обезвређује. Штавише, оно неизбежно постаје идол. И ма колико звучало страшно, оно и саму религију вуче натраг - у идолопоклонство...

Стога данас у Цркви (а понајпре у православном богословљу) нема важнијег и хитнијег задатка од објашњавања опита и познања јединства свише, тј. саме суштине Цркве, која је чини различитом од свега у „овом свету” и која је и јавља као спасење света и човека.

5

Уколико је реч узвишенија, утолико је двосмисленија и утолико од Хришћана који је употребљавају захтева не само тачније одређење, него и ослобођење, егзорцизам, очишћење од лажи која ју је изнутра изопачила. Разликовање духовна (на које призива апостол Јован Богослов) јесте првенствено разликовање речи. Јер, реч је не само нала (као и читав свет, цела творевина), него је управо од њеног пада, од њеног изопачења и започео пад света: кроз реч је у њега ушла лаж, којој је отац ђаво. Отров те лажи је у [чињеници] да реч остаје иста: говорећи „Бог”, „јединство”, „вера”, „благочашће”, „љубав” човек је убеђен да зна о чему говори, иако је она изнутра постала нешто „друго”. Пад речи се састоји у [чињеници] да је постала лаж о свом сопственом смислу и садржају. Ђа-

во није створио нове, „зле” речи, као што није створио и није могао да створи други свет, као што није створио и не може да створи било шта. Сва лаж и сва снага његове лажи се састоји у [вештини] да исте речи учини речима о [нечем] другом. Он их је узурпирао и претворио у оруђе зла. Он и његове слуге у „овом свету” увек говоре на језику који је буквально украден од Бога.

Стога су и бесплодни сви покушаји да се питање о речима (о њиховом садржају и значењу) сведе на питање о њиховом одређивању. Јер, одређивање се опет врши уз помоћ речи, речима. Према томе, оно не излази и не може да изађе из погрешног круга, који је у себи затворио и подјармио сву палу творевину. Стога је палој речи (као и целом палом свету) неопходно спасење, а не одређење. Она то спасење не очекује од себе саме, нити од других речи, него од очишћујуће и препорађајуће силе и благодати Божије.

Богословље је и призвано да силом Божијом буде такво спасење речи, чија се суштина састоји у тражењу „богодоличних речи” ($\Theta\epsilon\sigma\tau\rho\tau\pi\epsilon\varsigma \lambda\beta\gamma\mu\gamma$). Међутим, оно своје призывање не испуњава уз помоћ одређења, не „речима о речима”, него довођењем у однос речи са реалношћу и искуством који су примарнији од ње и у односу на које она представља симбол: јављање, дар, причешће, поседовање... Јер, реч је створена управо као симбол, тј. као јављање и дар, причешће и поседовање реалности, а не њено одређење, с обзиром да је она у последњој својој дубини неодредива. У свом наду реч је престала да то буде. Она ће то поново постати уколико постане оно што јесте у сусрету са Реалношћу, тј. у њеном прихвату, које називамо вером.

Недостатак савременог (па чак и православног) богословља (а уједно и његова очигледна слабост) јесте што врло често престаје да буде тај однос, постајући „реч о речи” и одређење одређења. На савременом западу оно покушава да хришћанство преведе на „језик савремености”. Међутим, он је не само „пали” језик, већ уистину и језик одрицања од Хришћанства. Стога богословље на њему нема шта да каже. Усвајајући га, пак, оно и само постаје одрицање. Код православних, пак, како често видимо, оно покушава да „савременом човеку” наметне свој извучени и у великој мери заиста „архаични” језик. Међутим, за „савременог” човека он се не односи ни на какву реалност, ни на какав опит, услед чега остаје туђ и несхватљив. Над њим учени богослови уз помоћ опет одређења и интерпретација врше опите вештачког дисања.

Међутим, у Хришћанству је вера (као опит сусрета и дара, који се у том сусрету добија) испред речи. Оне, наиме, само од тог опита добијају не само свој смисао, него и силу. *Од сувишке срца уста говоре* (Мт.12,34). Стога речи које се не односе на тај опит (или

су откинуте од њега) неизбежно постају само речи, тј. - двосмислене, превртљиве и лукаве.

6

Све речено се односи првенствено на заиста кључни појам за Хришћанство - на јединство. Ја сам убеђен да на људском језику нема божанственије речи, као уосталом - ни ћаволскије у своме паду, у својој „украдености“ од Бога. Јер, ту се и првобитни смисао и измена, тј. крађа тичу самог живота, истинског живота у његовој првобитности, а не нечега што је повезано са животом.

Реч „јединство“ је божанствена стога што се у опиту Хришћанске вере односи пре свега на самог Бога, на откривење Божанственог Живота као Јединства и Јединства као садржаја и пуноте Божанственог Живота. Бог се открива у своме Тријединству и Тријединство открива као свој Живот, тј. као извор и почетак свега живота, као одиста Живот живота... И можда нигде боље и потпуније није изражено и оваплоћено знање Цркве о томе Јединству (које превазилази свако разумевање и одређење) неголи у икони свих икона, у Рубљовљевој Тројици, чија дивота се састоји у [чињеници] да је (премда представља изображење Тројице) у најдубљем смислу речи икона, тј. откривење, јављање и виђење Јединства као самог Божанственог Живота, као Оног који јесте.

У крајњој својој дубини сва Хришћанска вера је окренута Триједном Богу: она је познање Бога у Његовом Тријединству. Тим познањем вера спознаје и створени живот који је Он саздао, тј. спознаје га у његовој првосозданости, у његовом паду, у његовом у спасењу. То је, најпре, спознаја и опит стварања, тј. Богом сазданог и дарованог нам живота као јединства са Њим, а у Њему (и само у Њему) и са целом творевином, са свим живим. То је, потом, спознаја и онит пада, тј. саме суштине зла и греха као раздјељења - одвајања од Бога и стога распада и разлагања самог живота и победе смрти у Њему. И најзад, то је спознаја и опит спасења као власност јединства са Богом и у Њему - са целом творевином. У том јединству је суштина новог и вечног живота, који долази у сили, тј. дарованог и већ предокушаног Царства Божијег: *Да буду једно као што смо ми једно* (Јн.17,22).

У односу на Хришћанску веру јединство не представља нешто „додатно“ (макар и важно и пожељно), нешто различито од саме вере, нити може бити вере без „јединства“ или јединства које не садржи и не пројављује или не живи њом. У јединству је сама суштина и садржај вере: она је улазак у јединство, прихватавање јединства које је свет падом изгубио и искуство тог јединства као спасења и новог живота. Стога је за веру речено: *Праведник ће од вере живети* (Рим.1,17), и: *Ко верује у Сина има живот вечни* (Јн.3,

36) и *неће умрети вавек* (Јн.11.26). Вера је приопштење јединству свише и, кроз њега, „почетку другог, вечног живота”... У „овом свету” Црква представља дар, присуство и остварење тог јединства свише и стога - вере. У односу на веру она није нешто „друго”, већ управо остварење саме вере, тј. јединства. Јер, прихватање јединства, улазак у њега и приопштење њему и јесте вера. У хришћанском предању и искуству вера приводи Цркви и уводи у њу. Вера зна Цркву као своје остварење, као нову твар и нови живот. Човек који каже (а многи говоре): „Ја дубоко верујем, али моја вера не мала потребе за Црквом”, можда заиста верује (па и дубоко). Међутим, његова вера је нека друга. То није вера којом се од првог дана Хришћанства [утољавала] жећи за крштењским ступањем у Цркву. Она није постојано утољавање жећи у „јединству вере и љубави”, у Трпези Христовој, у Његовом Царству. Сав живот Цркве „свештенотајно светли Тројичним јединством”. И обратно, живот Цркве је само оно што светли тим Божанственим јединством и што му се приопштава. Том светлошћу, дакле, у Цркви и са Црквом може да живи и отшелник, који је изван „видљивости” Цркве и одвојен од ње, као преподобни Серафим Саровски у својој „даљњој пустиници”. Са друге стране, њоме може да не живи човек који је главом погружен у ту „видљивост”, у ту спољашњу црквену делатност. Јер, целокупно устројство Цркве, све „структуре”, све њена „видљивост” живи, дејствује и оживотворава утолико уколико има однос са Божанственим јединством свише. И тај однос га не [подразумева] једноставно као „средство” за [остварење] последњег циља (када ће Бог да буде *све у свему* - 1.Кор.15.28), него као овдашњи и садашњи образ, дар, светлост и силу Царства Божијег, као истинску видљивост и остварење очекиваног...

И ето, само тим јединством свише (у коме је њен прави живот, и благодат, и његова новина) Црква је одвојена од „овог света”. Само познањем и опитом тога јединства она га познаје као „пали свет”, чије обличје пролази (1.Кор.7,31) и који је осуђен на смрт. Јер, премда је у својој „видљивости”, у својим удовима и у целом свом „спољашњем” животу заправо - тело од тела и крв од крви „овог света”. Црква је ипак у свом правом животу (који је невидљив за свет, будући да је *сакривен са Христом у Богу* | Кол.3,3 |, и будући да је само вером препознатљив) потпуно различите природе у односу на њега. Јер, његов пад се и састоји у [чињеници] да је његов живот одвојен од јединства свише. Стога он и представља „овај свет”, стога је његов живот постао пропадање, трулежност, безнадежна поробљеност смрћу и временом, који царују на земљи.

У разумевању разнoprиродности Цркве у односу на „овај свет” и њене суштине као јединства свише открива се прави сми-

сао измене о којој смо говорили: њена главна и најстрашија саблазан (која трује савремену црквену свест) јесте замена јединства свише са јединством одоздо.

7

Да бисмо схватили сву озбиљност те саблазни и заиста се ужаснули пред њом, ми пре свега треба да осетимо суштину онога што називамо „јединством одоздо”, супротстављајући га јединству свише. Тим јединством (ма колико био пали, смртан и ма колико „лежао у злу”) живи „овај свет” (будући да уопште живи). И ма колико било помрачивано и извртано, њега је заложио Бог. Ђаво је човека (а кроз њега и свет) могао да одвоји од Бога, да живот затрује и обеснажи грехом, те да га пружме умирањем и смрћу. Међутим, он није могао и не може да промени саму суштину живота као јединства, будући да је само Бог Творац и Давалац живота. Само од Њега долази живот, чији закон (ма колико био изопачен грехом) и даље остаје - јединство. Све живо у сваком откуцају живота живи јединством, ишчекује га и стреми њему.

Замена, пак, тј. победа „кнеза овог света” састоји се у [околности] да је он то јединство одвојио од Бога као његовог извора, садржаја и циља, учинивши га самоциљем, тј. на језику вере - идолом. Јединство које је од Бога престало је да буде јединство по Богу и у Богу, који га једини остварује као истинско јединство и истински живот. Оно је само себе начинило својим сопственим садржајем, својим сопственим „богом”.

Будући да је од Бога, јединство, са једне стране, наставља да светли и у палом „овом свету” и да га оживотворава: у породици и у пријатељству, у осећању припадности родном народу и одговорности за његову судбину, у љубави, састрадавању и милосрђу, у уметности, њеним узлетима и поривима ка вечном, небеском и лепом, у узвишеним тежњама ума, у божанственој красоти добра и смирења, или другим речима, у свему што је у човеку и свету од образа и подобија Божијег, затамњеног или неуништивог. Са друге стране, пошто је престало да буде јединство по Богу и у Богу и претворило се у самоциљ и идола, оно је постало не само „непостојано”, неотпорно и лако пропадљиво, него и самоизвор све нових подела, зла, насиља и мржње. Окренувши само себе на доле (тј. према земном и природном) и тражећи свој почетак и извор доле (у телу и крви), то јединство одоздо је почело и да раздваја и да спаја. Љубав према своме, јединство у своме се са непријатељством обраћа према „туђем”, према ономе што није његово и што је одвојено од њега. Стога се само јединство показује првенствено као разједињење, самоутврђивање и самозаштита против... Све у свету живи јединством и све у свету је тим јединством раздельено:

оно се све време раздељује сукобом и борбом „јединства”, која су постала идоли. Ђаволска суштина те измене се очигледније показује у утопијама јединства, које представљају садржај и унутарњи покретач свих савремених идеологија без разлике - и „левих” и „десних”. У њима се ђаволска лаж разоткрива као коначно рашчовчење човека, као приношење човека на жртву „јединства”, које је до крајности постало идол...

Ето због чега је страшио све очигледније проницање саблазни тим „јединством одоздо” у саму Цркви, тј. постепено тројавље њиме црквене свести. Није реч о спољним променама, о некаквом преиспитивању докмата или канона, нити о „прецењивању” предања. Напротив, за разлику од западних хришћана (који су стихијски „канитулирали” пред духом „нашег времена”), Православље остаје дубоко конзервативно, привржено свему што је овенчано ореолом старине. Штавише, у наше дане најдубље духовне кризе (изазване победом секуларизма, безличне и нечовечне технологије, идеолошког утопизма итд.) у православном „религиозном осећању” јача носталгична тежња за „старином”, постајући својеврсан утопизам прошлог.

Ради се о унутарњој усмерености црквене свести, о благу за које се по Јеванђељу везује срце човеково (Мт.6.21), и које представља унутарњи покретач, унутарње надахнуће црквеног живота. За Христову Цркву такво благо је увек било и биће (и не може да не буде) Царство Божије, тј. јединство свише, јединство са Богом у Духу Светом. Црква је остављена и „странствује” на земљи једино да би у „овом свету” јављала то јединство и тиме спасавала свет. Она једино о њему сведочи и благовести и само у њему је њен живот. Можемо чак да кажемо да Христов долазак и у Њему - јединства свише, Његова заповест апостолима (дакле Цркви) да проповедају Јеванђеље сваком створењу, *крстећи их у име Оца и Сина и Светог Духа* (тј. уводећи их у Цркву и изграђујући је) - значе увођење у „овај свет” последње и коначне поделе: [Нисам дошао да донесем] *мир него мач* (Мт.10,34). *Јер сам дошао да расставим човека од оца његовог и кћер од матере њене и снаху од свекрве њене. И непријатељи човеку постане домани његови...* (Мт.10,35-36). Сан смишо те уистину спасоносне поделе, сва њена апсолутна, коренита разлика у односу на погибельну поделу (коју је у свет унео ђаво и која чини саму суштину греха и пада) састоји се у [чињеници] да представља изобличење, тј. у буквалном значењу речи - јављање, раскривање, извођење „на светлост дана” ђаволске измене, лажи која је „јединство одоздо” претворила у идола, а служење њему у идолопоклонство, у одвајање од Бога, у располуђење живота, у погибаја и смрт. Божанствено јединство свише је ушло у свет, будући јављено и даровано и пребивајући у њему, услед чега човек и мо-

же да поверије у њега, тј. да га види, да га прихвати свим својим бићем, да га заволи и да га позна као благо срца и као оно једино потребно. Самим тим он ће увидети и схватити сву дубину, сав ужас, сву безизлазност пада, који је дотле ћаво скривао од њега под лукавом и саблажњивом маском „јединства одоздо”. Обраћење које неизмењиво лежи у основи Хришћанске вере јесте пре свега обраћење од „јединства одоздо” ка „јединству свише”, одрицање од једног ради прихватања другог, с обзиром да је без одрицања немогуће прихватање: без „одрицања од сатане и свих дела његових, и свих анђела његових, и сваког служења њему” није могуће крштењско сједињење Христу. *И непријатељи човеку постаће домаћи његови.* Те речи сведоче о „јединству одоздо”, о сваком „јединству одоздо”, тј. о јединству које је постало идол и идолопољеност, самосталност, самоциљ и следствено - раздељење живота. *Не љубите свет ни што је у свету. Ако неко љуби свет, љубави Очеве нема у њему. Јер све што је у свету: похота телесна, и похота очију, и надменост живљења, није од Оца, него је од света* (1.Јн.2,15-17). И ова заповест апостола љубави говори о одрицању од „јединства одездо” у име „јединства свише”, о одрицању од „овога света”, који је постао идол, у име света као приопштења Божанственом јединству свише, као животу у Богу.

Ето због чега јединство свише (у коме је спасење света) Крстом улази у свет и дарује нам се као Крст, којим се, по речима апостола Павла, [човеку] разапиње свет и [човек] свету (Гал.6,14), као постојана борба са саблазни „јединства одездо”, која прожима читав живот - и скривени („лични”) и „спољашњи”. Смрт није створио Бог. Она по апостолу представља последњег непријатеља (1.Кор.15,26). Она се у самој својој „смртности” разара кроз добровољну, љубављу и самопредавањем испуњену смрт Христову, при чему [Његов] гроб постаје живоносан. И подела коју је Христос донео у свет руши дело ћавоље, будући да представља изобличење ћавола као лажова и разјединитеља. Том поделом у свет улази и зацарује се у свакоме ко је прима и живи њоме једно истинско. Божанствено Јединство, којим се превладава и којим ће коначно бити побеђена свака подела, будући да ће Бог бити - *све у свему...*

Међутим, Хришћани не носе тај дар, не издржавају своје високо и спасоносно призывање у „овом свету”. Свет и не знајући има потребу само за јединством свише: он је само њега жедан и гладан [тј. само њега очекује] од Цркве. Они, пак, све хоће (вековима већ) да и саму Цркву наведу да служи свакојаким „јединствима одездо”, да их благосиља, освећује и „религиозно” санкционише, да буде њихов израз и оправдање. Управо та „јединства одездо” (природна, национална, идеолошка, политичка) су постала благо срца, иако је замена често скривена и од оних који је врше. Наи-

ме, то благо је често одевено у црквене ризе и често говори врло традиционалним и врло „православним” језиком. Међутим, срце које се предало том благу, чак и када је очарано црквеношћу, стварином и свим њиховим сјајем, неће моћи да изговори речи које одишу радошћу и, што је још важније, самоочевидношћу, која се на пример [осећа] у рано-хришћанској Посланици Диогнету: „Свака отаџбина нама је туђина, и свака туђина - отаџбина”... Оно неће моћи да Хришћане назове „третим родом”, странцима и придошлицама на земљи, који су већ спознали и угледали сву радост жељене отаџбине. Оно неће моћи да удахне слободом у Христу, која једина у себи носи преображај света, повратак Богу свих „јединства”, свих „вредности”, које је од Њега одвојио ђаво...

8

Тек сада, тек пошто смо то рекли, ми можемо да се вратимо на исповедање вере, које је од првог дана Цркве било и остало услов за крштењско ступање у црквени живот и које у савременом чину Литургије као да започиње евхаристијски канон, тј. само тајниство благодарења и узношења.

Јер се срцем верује за праведност, а устима се исповеда за спасење (Рим.10,10). Већ смо говорили о одлучујућем значењу речи у Хришћанској вери. Само Хришћанство јесте пре свега благовест, оглашавање Слова Божијег, и стога - спасење и препород речи, њено претварање у оно што је била када ју је саздао Бог: у реч не само о реалности, него у реч-реалност, реч-живот, реч као јављање, дар и „велику силу”. Исповедање вере кроз реч и речју је у Хришћанству темељно стога што се јединство свише (које представља суштину Цркве као „јединства вере и љубави”) остварује, дарује и прима превасходно именовањем, тј. истинским јављањем и оваплоћењем у речи. Сав живот Цркве и сав живот сваког њеног члана призван је да буде исповедање. Начело, пак, и извор тог исповедања увек је у речи, будући да се у њој и кроз њу препознаје, именује и испуњава и дар Божији нама и наше примање њега, дакле, тј. општење и јединство, које и чини суштину и живот вере. Јеванђелска реч о Христу нам јавља и дарује самог Христа, оваплоћено Слово Божије. И исповедање вере кроз реч, тј. именовање Божанствене Истине (према којој је вера усмерена и чије познање представља) јесте уједно и дар Истине и причешће њоме. Стога Црква никад не престаје и никад се не умара да увек изнова и сваки пут као први пут „једним устима и једним срцем” произноси најдивнију и најнеискрпнију људску реч: „Верујем”. [Она се не умара] да именује и да ословљава Божанствену Истину чијим познањем и светлошћу заправо и живи. Будући остварење „јединства вере”, исповедање вере у самом себи носи и дарује радост

због тог јединства: оно је радосно свештенодејство Цркве. И стога нас, најзад, управо оно, именујући јединство свише, уводи у Тајинство тог јединства, започињући евхаристијско усхођење к трпези Христовој у Његовом Царству...

Међутим, исповедање вере такође представља и суд Цркве, као и суд свакога од нас над собом (као члanova Цркве). *Јер ћеш због својих речи бити оправдан и због својих речи бити осуђен* (Мт.12, 37). У њему је мерило и изобличење свих наших измена и издаја и пепоткупљива провера [која утврђује] где је и чему благо нашег срца, провера саме наше вере.

Све се у Цркви може „претумачити“: све њене форме и структуре, па чак и богослужење и благочашће. Јер, нема границе препредености и лукавству кнеза овог света. Све у овом свету може да постане идол и идолопоклонство, чак и религија, „духовност“ и спољашње благољепије. Међутим, све док Црква и свако од нас са њом и у њој понавља исповедање вере и њиме суди себе и увек се изнова просвећује Истином, врата пакла неће је надвладати, чити ће пресахнути вечно препораћајућа, вечно исцељујућа сила њеног живота, „која свештенотајно светли Тројичним јединством“.